

ПРАВА ГРАБАНА ПО ЈУГОСЛОВЕНСКИМ БУРЖОАСКИМ УСТАВИМА

У свим европским буржоаским уставима постоји један део који прокламује, поред осталог, и *лична права грађана*. Прописи тога дела одређују правни положај (статус) личности, човека и грађанина у буржоаском друштву.

Ове формулације у буржоаским уставима резултат су борбе за „личне слободе“ везане за појаву капитализма, у којој *грађанска класа* настоји да оствари погодне политичке и економске услове за своју владавину, устајући против феудализма, који држи у зависности радну снагу, сељачке масе, неопходне индустријском развоју који она носи.

Успеси у тој борби праћени су, често, доношењем и извесних посебних докумената у којима се формулишу „лична права и слободе“. Такав један документ помиње се у многим историјама уставности под именом »Magna Carta«, донет у Енглеској 1215. г. Поред прокламовања „владавине права“ у њему се формулишу, тако исто, и нека „основна лична права“ човека. После овог, долазили су и други документи, који су проширивали та права, сразмерно јачању капитализма и буржоазије у оквирима енглеског феудалног друштва.

Доношењу сличних докумената у Енглеској, као и другим европским земљама, претходила су „философска схватања“, односно, и одређене идеологије о „личним слободама“. Познато је да се, током XVII и XVIII века, настоји на афирмацији учења о „природним“ и „вечним“ правима човека, ослоњена и на идеје о „друштвеном уговору“ (у Енглеској — философ Локке, а у Француској су разрађене нарочито од стране Монтекиеа и Русоа).

У основи ова „природна права“ унета су доцније у декларације уставотворних скупштина после победе буржоазије у буржоаским револуцијама, а при доношењу првих устава, и у те уставе.

Познато је, исто тако, да је таква декларација донета прво у Америци 1776. г. чије су одредбе ушле доцније и у први амерички Устав од 1787. године. Одатле су се и проширила схватања о потреби доношења писаних устава и о конституисању и личних права и слобода грађана, као „вечних“ и непроменљивих права, везаних за „уставност“ и контролу уставности закона, итд., — као великих тековина грађанског друштва. На то су се надовезале и уставне формулације о буржоаско-демократском систему вла-

давине са одговарајућим установама преко којих се она остварује (као парламенат, итд.)

Све поставке о „личним правима грађана“, са својим најдубљим коренима у Енглеској, а под утицајем насељеника- Енглеза, унете први пут у амерички Устав, проширене су и још јаче афирмисане доношењем чувене Декларације о правима човека и грађанина у француској буржоаској револуцији 1789. године, односно 1793. г., кад су и Декларација и Устав донети. Исте одредбе усвајају, почетком XIX века, устави Норвешке (1814), Шведске (1809), Белгије (1831).

Основну садржину поставки о „личним правима“ чинила су, у ствари, нека *политичка права*, као: „једнакост пред законом“, заштита „неприкосновености“ приватне својине, итд. — све оно, дакле, што је представљало и неопходност за развој буржоаског друштва.

Међутим, развитак буржоаског друштва — ослобађањем човека и привреде феудалних окова — створио је нову друштвену снагу, *радничку класу*, чија је борба против капиталистичких окова и система буржоаске експлоатације, наметнула проширивање тих права. Тако, током XIX века, под утицајем те борбе, поред оних која су прокламована у буржоаским револуцијама, уносе се и нека нова, у ствари, *социјално-економска права*. У Француској, она су истицана у револуцији од 1848. г., а унета су и у Устав од исте године. Осим тога, тада је, у једном од докумената револуције, прокламовано први пут и „*право на рад*“. Разуме се, у проширивању тих права најдаље се отишло за време *Париске комуне* (1871), која је, како Маркс истиче, представљала „политички облик под којим се могло извршити економско ослобођење рада“.

Под утицајем октобарске револуције неки буржоаски уставни даље су проширили социјално-економска права заједно са правом на рад. Као „узор“ проширивања те врсте права истиче се Устав Немачког Рајха (Вајмарски устав), који је донет 1919. г.

Југословенски Видовдански устав садржао је основна („класична“) политичка и социјално-економска права. Од укупно 142 своја члана — посвећује им 41 члан.

Од *политичких права* признају се и заштићују, поред осталих: једнакост пред законом; лична слобода, неповредивост стана; слобода вере и савести; слобода штампе; „право удруживања, збора и договора“; слобода наставе, науке и уметности; неповредивост тајне писама, телеграфских и телефонских саопштења; доступност свим струкама државне службе под једнаким условима; *забране смртне казне због политичких кривица; итд.*

Социјално-економским одредбама се гарантује: старање државе о стварању подједнаких могућности „спремне за привредне послове“ (организовањем стручне наставе и потпомагањем школовања сиромашне деце), државна заштита радне снаге (прописивање радног времена, заштита жена и деце при раду, итд.); ауторских способности и умнога рада; слобода уговарања у привредним односима; државна интервенција „у привредним односима грађана у духу правде и отклањања друштвених супротности“; државна заштита породице и брака; обезбеђење радника за случај несреће,

болести, незапослености и смрти посебним законима; гарантовање права радника на „организовање ради постигнућа бољих радних услова“; забрана зеленаштва „сваке врсте“; обезбеђење приватне својине уз ограничења која се одређују законом (експропријација уз накнаду); укидање феудалних односа и проглашење кметова приватним сопственицима; здравствена заштита и потребни хигијенски услови, итд.

Међутим, сви ови уставни поступати „о личним правима“, гарантују се, најчешће, „под погодбама, које ће прописати закон“. А закони су увек тако формулисани да се владама остављало широко поље за предузимање мера којима су се, у основи, пренебрегавали или кршили уставни прописи о „личним правима“.

Да подсетимо на доношење „Обзнане“ (29—30. XII 1920), једног акта министра унутрашњих послова, који је непосредно био уперен против комуниста, а обезбедио је и свим будућим владама самовласно поступање не само против њих већ и против оних демократских покрета који нису дирали у основе друштвено-економског покрета. Било који поступак или акција грађанске опозиције у скупштини могли су се, исто тако, прогласити антидржавним (и проглашавали су се) да би се онемогућиле у политичкој борби. Тако су атентат на регента Александра Карађорђевића, од стране Стајића, као и атентат на министра Драшковића, од стране Алије Алијагића, искоришћени за проширивање поља самовласног поступања влада, тј. — *индивидуални* поступци неких комуниста искоришћени су за доношење прописа који су представљали „правни основ“ за нападе и против опозиционо расположених група у најширем смислу.

Прву такву меру владе, после атентата на Драшковића, представљала је *Уредба о раду и реду*, која је била уперена против радника уопште, а принудни рад је био само једно од блажих средстава (пored хапшења), којим се настојало на сүзбијању незадовољстава у народу против режима.

Затим, доношењем пресуде којом се изриче смртна казна против Алијагића, *збрисано је уставно начело да се за политичке деликте не изриче таква казна*.

Најзад, изгласавањем у скупштини, са незнатном већином (и уз протесте и неких грађанских странака), *Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави* (1. VIII 1921), краљ и влада су се обезбедили не само против комуниста већ и против свих опозиционара из редова буржоазije, који би тражили промену државног уређења, не дирајући у капитализам као материјалну основу буржоаског друштва. Јер, овај Закон је отворио врата неограниченој самовољи полоције и злоупотрејама власти — што се ускоро показало. Министар унутрашњих дела, Светозар Прибићевић, бранећи Закон у скупштини, није се устезао да буде сасвим отворен, и да поред осталог каже, да — „влади треба легална подлога за заштиту од превратничких струја“.

Закон је директно погађао низ одредаба из Видовданског устава о личним правима грађана: о слободи удруживања, о слободи организовања, о слободи штампе, итд. Зато су га неки посланици, који чак нису припадали:

опозицији, поредећи га са Видовданским уставом, прогласили, исто тако, противуставним⁽¹⁾.

По изгласавању овог Закона Скупштина је поништила и 58 комунистичких мандата, а да није расписала изборе за посланике који би дошли на упражњена места. Овим је повређено и основно политичко право бирача да имају своје представнике у Скупштини.

Следећа мера, предузета за „одбрану режима“ — масовно хапшење комуниста и свих оних на које се сумњало да су с њима „у вези“ — показала је да „демократски“ југословенски устав и његове одредбе ни у чему не обавезују владара и владе.

Опозиција, чији је најупорнији представник била Хрватска сељачка републиканска странка, која је протествовала и против доношења „Обзнане“ и против Закона о заштити поретка, па и против поништења мандата комунистичких посланика — из страха да се не примене и против њених припадника — имала је да увиди у којој је мери тај страх био оправдан.

Наиме, и поред тога што је вођство ове странке изјавило, поводом ступања у „сељачку интернационалу“, да се „само по себи разуме... да ће за решење унутрашњих питања у Југославији и за збацивање садашње милитаристичке буржоаске странке, пре свега предузети само мирна средства...“ — њено руководство, на челу са Радићем, је ухапшено, а странка „растурена“, наводно, због тога што је „постала саставни део Комунистичке интернационале“. У одлуци владе, од 1. VII 1924, поред осталог, наведено је да се „у будуће забране сви зборови, конференције и сваки рад ове партије, као и излажење свих њених публикација, књига и новина“. (У Југославији није постојала цензура, али се зато дешавало да се сваки час заплени по нека публикација и забрани њено даље излажење, од стране полицијских органа, тако да и слобода штампе, као једно од најважнијих средстава за стварање и обавештавање грађана, у ствари није постојала, ако се има у виду ова свакодневна могућност.).

Избори за народну скупштину посебно су били повод за кршење уставних прописа о „политичким правима“ грађана.

Владе, ослањајући се на полицијски апарат, спречавале су не само комунисте и раднике да долазе на биралиште већ су ометале и грађанску опозицију, мењајући изборне комисије уочи самих избора елиминисањем из њих оних чланова за које се мислило да нису уз владу. Уз то се, према

(1) Зато се истицало да су „одредбама тога закона влади дата широка овлашћења, наводно, у „чувању реда и мира“. Јер, влада је могла, „услед угрожене безбедности“ (чл. 4), да у једно подручје или место упути војску, чије би трошкове сносила дотична насеља („свака кућа према свом имовном стању“). По чл. 6. Закона режим „концентрационих логора“ је добио своју санкцију. Чланом 10. предвиђена је казна затвора за државне чиновнике, и уопште намештенике и раднике војне администрације и самоуправних тела, ако „престану вршити своју службу у циљу штрајка“. Затвором од „најмање годину дана“ казниће се (по чл. 12) и они, који јавно истакну „у отвореним или затвореним просторијама, или иначе ма где“ знаке „позивања или потстрекавања да се створи јавно мишљење, да постојећи правни поредак треба заменити другим, путем преврата, рушењем приватне својине или уништењем јавног мира...“ Државним властима је тим Законом дато право да могу казнити сваког учесника „какве манифестације противу државне власти“ (чл. 14) или распустити „какво удружење“, синдикалну организацију или другу, ако се бави противзаконном агитацијом или пословима...“ (чл. 15). Које су то „противзаконе агитације“, то је остављено „оцени владе и њених органа!“ (Чулинковић: Југославија између два рата, I, Загреб, 1961).

извештајима после избора, није обазирало и на уставну одредбу о „неповредивости стана“, пошто је код „сумњивих“ вршена *преметачина* без икаквих обзира, под видом заштите грађана од субверзирних акција⁽²⁾.

А то је било у време релативних слобода и режима тајног гласања — и у покрајинама у којима је опозиција била далеко слабија него у другим.

После доношења Устава од 1931. г., кад је *укинута тајно гласање* и кад су уведене земаљске листе, очекивало се да ће владе бити много сигурније у својим тежњама да задрже власт и без примене поменутих средстава. Међутим, иако је требало много „грађанске куражи“ да се јавно гласа против владине листе, она није изостајала, мада се и тада државним службеницима претило отказом службе уколико гласају против владе.

Слично се дешавало и са осталим забранама. Протесни политички зборови су одржавани, као и демонстрације, против режима, штрајкови су покретани — и поред свих насилничких мера влада, хапшења и концентрационих логора. Стање у земљи је било искувише тешко од самог почетка да би се задржали у покорности сви они који нису имали перспективе...

Што се тиче осталих права, као: слободе вере, једнакости пред законом, итд. њихова примена је обезбеђивана само у мери која није сметала режиму. Иначе, познато је да *више од половине* одраслог југословенског становништва није имало основна политичка права, као жене и припадници војске.

Са економско-социјалним правима било је још теже. Социјално осигурање и здравствена заштита падали су половином на терет радничких и онако малих надница, а пензионо осигурање није уведено. *Реализовање ових права било је подређено неподударностима*, које постоје између режима приватне својине над средствима за производњу и захтева за ослобођење човека од економске зависности.

(2) У једном извештају опозиционих првака, од 19. III 1925. г., који је упућен Народној скупштини, наводи се о изборима, обављеним исте године, за Црну Гору, следеће: „Да би влада дошла до већине посланичких мандата по сваку цену, полиција је ставила у покрет сву своју безобзирност не само према политичким правима грађана, него и према њиховој личној и имовинској сигурности. Одмах на почетку изборне кампање велики жупан је издао наредбу, да се обустави исплата пензија свима пензионерима припадницима опозиционих странака... После тога су организовани напади на истакнутије личности из опозиције... По селима пададе на појединце вршила је сама жандармерија, и то редовно ноћу. У самом селу Лукову, крај Никшића, жандарми су испребијали преко 10 сељака, од којих неки још и данас леже поломљених ребара у Никшићу... Терор и насиље достигли су врхунац од 1 до 8 фебруара, а нарочито на сам дан избора. Од 1—8 фебруара у масама су затварани присталице опозиције. Затворени су и чувари кутија, нарочито они Федералистичке странке... Да би *безаконе* и терор комплетирали корупцијом, владини људи су за ове изборе потрошили у Црној Гори више новца, него што је дато за економско и културно подизање Црне Горе од уједињења до данас...“ Слични извештаји долазили су из других покрајина. У извештајима из Војводине наводи се, поред осталог, и то да су „чувари кутија похапшени на дан уочи избора. Што се тиче председника гласачких места, они су у Војводини постављани често из редова председника месних радикалских организација у дотичном месту...“ — „Селима су обилазили жандарми, обржани финанси и четници пуцајући из пушака. У сваку су кућу бацали плакате на којима је била написана мртвачка глава испод које је штампано било, да ће овако свакога задесити ако не буде гласао за државотворну радикалску демократску кутију...“

Ту су, исто тако, могући само уступци који, ако не би били учињени, доводе у опасност опстанак буржоаског друштва. На пример, држава мора да отвара школе и универзитете пошто њена, тј. капиталистичка привреда, не може да се развија без квалификованих кадрова. Она, затим, мора да организује и здравствену заштиту тих кадрова, итд. На тим потребама настала су и „сва чуда“, која је створило буржоаско друштво, како каже Маркс, јер би без тога цео систем запао у кризу. С друге стране, пратећи токове развитка, на коме почива њена владавина, буржоазија није у стању да спречи све већу афирмацију оних који производе богатства, као и појаву идеологија, чак и у њеним редовима, о правичнијој расподели тих богатстава. Временом, под притиском друштвених снага, које буржоаски „поредак“ ствара, буржоазија је принуђена на попуштања која задиру у домен владавине засноване на приватној својини. Да би се *систем* одржао — и ту је принуђена на уступке. Разуме се, све то иде под борбом радничке класе и њеног све већег значаја и на изборима за буржоаске скупштине, итд. Правно регулисање тих уступака, на плану постепеног одступања од принципа „неповредивости приватне својине“ изражава се у и у све већем опорезивању капиталиста у корист захтева радника за повећањем надница, проширивањем установа социјалног осигурања, итд. — све до експропријације „у јавном интересу“, тј. национализације неких сектора привреде, итд. Али, према огромним могућностима које се отварају са потпуним подруштвљавањем средстава за производњу, све мере на реализовању социјално-економских права из буржоаских устава представљају само веће или мање *уступке*. Величином тих уступака мери се и степен развитка буржоаске демократије.

Интересантно је Лењиново мишљење о личним, политичким и социјално-економским правима грађана везаних за буржоаске уставе, поред осталог и због тога, што је дуго живео у земљама у којима се, у том правцу, отишле најдаље.

У дискусији са Кауцским, који је истицао и могућност постојања „чисте демократије“, Лењин је навео да „ако нећемо да збијемо спраћу са здравим разумом и с историјом, јасно је да се не може говорити о „чистој демократији“ док постоје различите *класе*: „може се говорити само о *класној демократији*“. Отуд, како каже, „историја зна за буржоаску демократију, која смењује феудализам и за пролетерску демократију, која смењује буржоаску“.

„Буржоаска демократија, ма колико да је... велики историски прогрес у поређењу са Средњим веком, увек остаје — и у капитализму не може да не остане — уска, крња, лажна, лицемерна, рај за богате, клопка и превара за експлоатисане, за сиромашне“.

„Узмите основне законе савремених држава, узмите управљање њима, узмите *слободу збора* или *штампе*, узмите „једнакост грађана пред законом“, — и наћи ћете на сваком кораку добро познато сваком поштенем и савесном раднику лицемерство буржоаске демократије. Свака држава, нека је и она најдемократскија, има у свом уставу капишике или ограде које дају могућност буржоазије да крене трупе против радника, да уведе опсадно стање, итд. — „у случају нарушавања реда“, — фактички, у случају

кад експлоатисана класа „нарушава” свој ропски положај и покушава да се не понаша робовски”.

„У буржоаској демократији капиталисти хиљадама смицалица — које су утолико вештије и сигурније уколико је „чиста” демократија развијенија — отискују масе од учешћа у управљању, од слободе збора и штампе, итд”.

И, затим, — „ако се питање постави с гледишта угњетених класа: постоји ли и једна земља на свету, међу најдемократскијим буржоаским земљама, у којој *просечни, масовни* радник, просечни масовни *пољопривредни надничар* или сеоски полупролетер уопште (тј. представник угњетене масе, огромне већине становништва) има и приближно ону слободу да организује *зборове* у најлепшим згодама, ону *слободу* за изражавање свих мисли, за одбрану својих интереса, највеће штампарије и најбоље газине хартије, ону *слободу* да издиже управо људе своје класе на управљање државом и на „уређивање” државе коју има у Совјетској Русији?”

И, на крају, Лењин додаје — „да све дотле док је власт у рукама капиталиста, све док је својина над средствима за производњу у рукама капиталиста, — све дотле демократија може бити мање широка, може бити више широка, цивилизована итд., а уствари остаје буржоаска диктатура утолико јасније, уколико је очигледније да из сваке крупне противречности мазом избија грађански рат”. (В. И. Лењин: *Изabrana дела*, књ. XII, „Култура”, Београд, 1960)

Питање се у много чему своди, у основи, на ону констатацију коју је истакао још хуманиста Дидро, да — „само сопственик може бити грађанин”. Он није могао, како каже, проф. Борђевић — „одвојити политичка права, нарочито право образовања политичких установа и учествовања у њиховом раду, од својине”. Уосталом, и битну суштину француске Декларације о правима човека и грађанина чини обезбеђење права *приватне својине*. Према томе, у примени свих политичких и економско-социјалних права није могла да се не одрази сва постојећа фактичка неједнакост између сопственика и оних који продају радну снагу.

У југословенским земљама, како пре тако и после уједињења, практикована је исто тако „сопственичка слобода”. Да подсетимо да је врло дуго право гласа било везано за плаћање одређене висине пореза (изборни цензус), поред установе и „квалификованих” посланика више врста (у Србији са факултетском спремом). Затим, број оних који су бирали део сенатора по Уставу од 1931. г. ограничен је био само на извесне функционере — народ у томе није учествовао.

Међутим, мада се у свим буржоаским земљама може утврдити мањн или већн *несклад* између онога што се прокламује и онога што се примењује у домену „личних права”, — неоспорно је да њихово прокламовање, и макар минимална примена, имају велики значај у остваривању услова за јачање класне борбе, те према томе и за стварање услова и за све веће реализовање тих права.

РЕЗЮМЕ

Права граждан по югославским буржуазным конституциям

Автор вначале освещает вопрос становления прав граждан в буржуазных конституциях вообще, а затем особо и в югославских буржуазных конституциях 1921 и 1931 гг.

При рассмотрении вопроса подчеркиваются два обособленных процесса: провозглашение прав граждан и их реализация.

Автор находит, что в сформулированных правах граждан не существует основных различий между буржуазными конституциями других стран и Югославии.

В реализации из различия существенные: в Югославии непрерывно нарушались эти права, в особенности политические. Эти нарушения подкрепляются конкретными примерами, при чем указывается, что подобные случаи можно обнаружить в меньшей или большей степени и в некоторых других государствах.

Далее приводится мнение Владимира Ильича Ленина, указывающего, в числе остального, на то, что во всех буржуазно-демократических конституциях, независимо от „формы буржуазной демократии, существуют „лазейки“ и обходные пути“, с помощью которых эти права урезаются, что „в буржуазной демократии тысячами — уловок... преплутствуют трудящимся массам участвовать в управлении, в пользовании правом свободы собраний и печати и т.д.“

В заключение указывается, что несмотря на противоречия, существующие между провозглашенными правами граждан и их реализацией в буржуазных демократиях, — сам факт их провозглашения и даже их минимальная реализация имеют большое значение для развития общества и создания условий для дальнейшего расширения сферы действий этих институтов в соответствии с усилением классовой борьбы внутри буржуазного общества.

SUMMARY

Civil Rights Under Yugoslav Bourgeois Constitutions

The paper deals with the question of constituting civil rights in the bourgeois constitutions in general, and in the Yugoslav bourgeois Constitutions of 1921 to 1931 in particular.

Two separate processes are stressed: proclamation of the rights of citizens and their application.

The conclusion is that there are no essential differences between the bourgeois constitutions of other countries and the Yugoslav ones.

But in implementation, the differences are considerable: in Yugoslavia these rights were often violated, especially the political rights, and the author gives some concrete cases. The fact that similar occurrences are noticeable in some other countries to a greater or smaller extent is not overlooked.

Finally, the opinion of Vladimir Ilich Lenin is cited, inter alia, that in all of the bourgeois-democratic constitutions, regardless of the breadth of the bourgeois democracy, there are »backways« and »reservations« through which these rights are denied, i.e. that in »the bourgeois democracy capitalists avert, by myriad tricks... masses from participating in government, freedom of meeting and press, etc.«

The author concludes that regardless of the differences existing between proclamation of civil rights and their implementation in the bourgeois democracies, their mere proclamation and even minimum application are of great significance for the development of the society and creation of conditions for their extension, conformably with the strengthening of the class struggle within the bourgeois society.

RÉSUMÉ

Les droits des citoyens d'après les constitutions Bourgeoises Yougoslaves

Dans cet aperçu est traitée en premier lieu la question de la constitution des droits des citoyens dans les constitutions bourgeoises en général, ensuite dans les constitutions bourgeoises yougoslaves de 1921 et 1931 en particulier.

En examinant cette question l'auteur a souligné deux processus distincts: la proclamation des droits des citoyens et leur application.

En ce qui concerne la proclamation des droits des citoyens on peut tirer la conclusion qu'il n'y a pas de différences essentielles entre les constitutions bourgeoises des autres pays et les constitutions yougoslaves.

Dans l'application les différences sont importantes: en Yougoslavie à mainte reprises les droits des citoyens ont été violés, surtout les droits politiques, et dans cette partie du travail plusieurs exemples concrets sont mentionnés. Cependant l'auteur n'a pas manqué de souligner le fait que de telles violations étaient effectuées aussi dans certains autres pays, dans une mesure plus ou moins grande.

A la fin l'opinion de Vladimir Ilić Lenjin est exposée, selon laquelle dans toutes les constitutions bourgeoises démocratiques, sans égard à la largeur de la démocratie bourgeoise, il y a des »petites portes« et des »clôtures«, à travers lesquelles est réalisée la négation de ces droits. En d'autres termes, dans »la démocratie bourgeoise les capitalistes par d'innombrables machinations... écartent les masses de la participation à la direction, de la liberté de réunion et de la presse, etc.«

Dans la conclusion l'auteur a souligné que sans tenir compte des contradictions qui existent entre la proclamation des droits des citoyens et leur application dans les démocraties bourgeoises — même seule leur proclamation — et l'application même si elle est dans des proportions minimales — ont une grande importance pour le développement de la société et la création des conditions pour leur élargissement de plus en plus grand — conformément au renforcement de la lutte des classes au sein de la société bourgeoise.